

John Higgs

VREEMDER DAN JE JE KUNT VOORSTELLEN

*Een alternatieve geschiedenis
van de twintigste eeuw*

Vertaald door Albert Witteveen

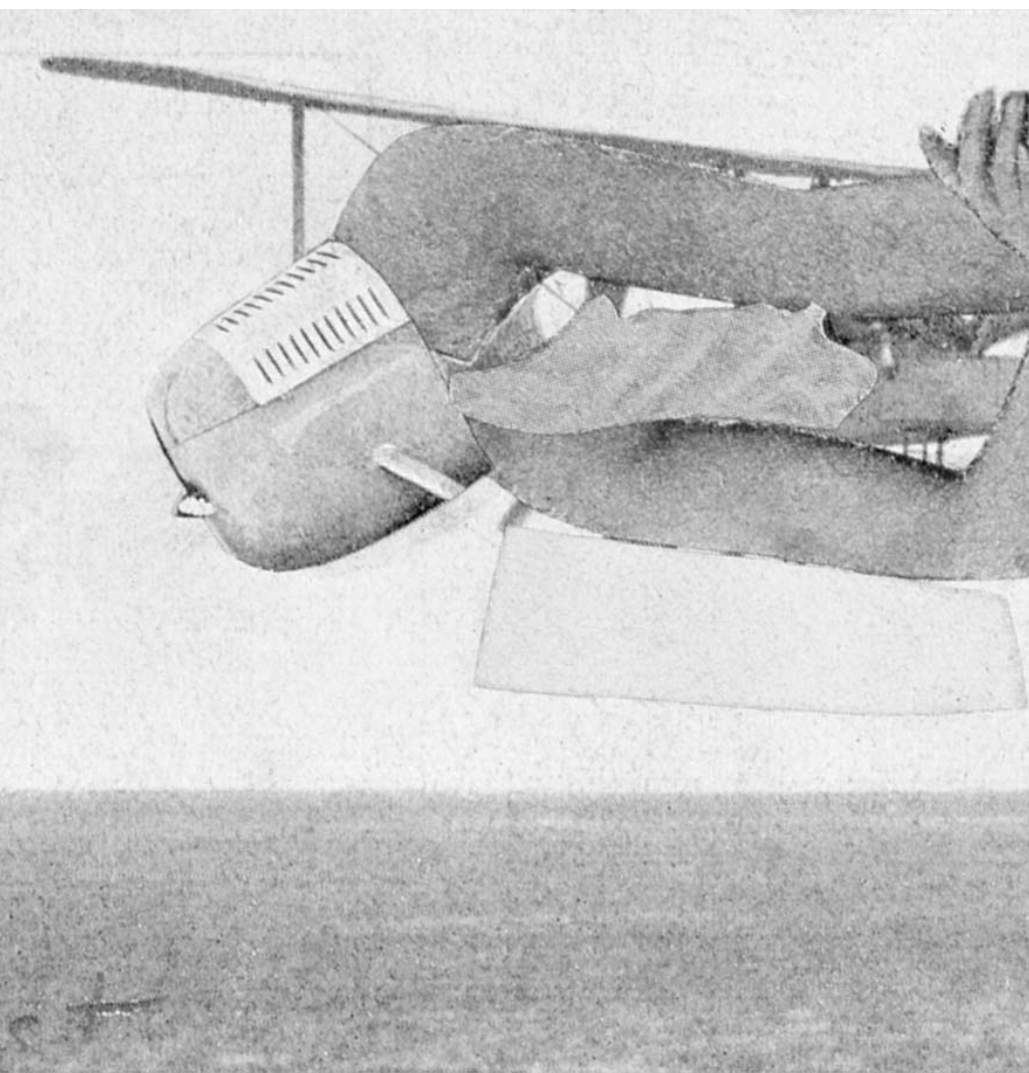
2016

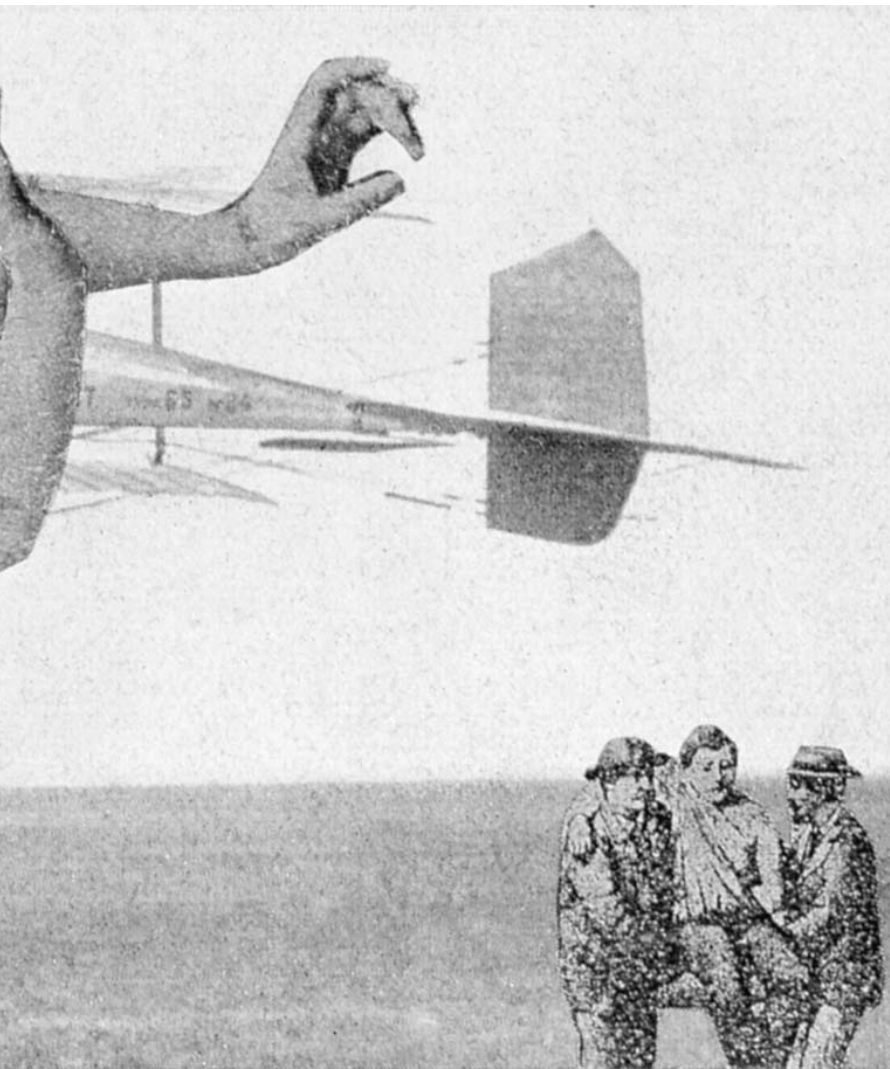
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM | ANTWERPEN

Voor Lia, de twintigste-eeuwse verrassing die
na de aftiteling komt, en voor Isaac, de eenentwintigste-
eeuwse intro die aan de game voorafgaat.

Veel liefs, papa x

‘We moesten gewoon doen wat we wilden doen.’
Keith Richards

INLEIDING

Het dodend vliegtuig *van Max Ernst, 1920* (Bridgeman/DACS)

In 2010 hield de Tate Modern Gallery in Londen een retrospectief van het werk van de Franse postimpressionistische schilder Paul Gauguin. Bij een bezoek aan deze tentoonstelling dwaalde je uren langs Gauguins visie op het Tahiti van eind negentiende eeuw in een geromantiseerde Stille Zuidzee. Dit was een wereld van levendige kleuren en vrije seksualiteit. Gauguins schilderijen gaven geen onderscheid tussen mens, god en natuur te zien, en tegen de tijd dat je bij het eind van de expositie was beland, had je het gevoel dat je iets beter wist wat het paradijs was.

Daarna kwamen de Tate-bezoekers terecht in de zaal van de twintigste eeuw. Niets bereidde hen op deze brute overgang van het een naar het ander voor.

Hier waren de werken van Picasso, Dalí, Ernst en vele anderen. Je vroeg je ogenblikkelijk af of de belichting anders was, maar het was de kunst waardoor de zaal killer aanvoelde. Het kleurenpalet bestond overwegend uit bruine, grijze, blauwe en zwarte tinten. Hier en daar doken vlekken knalrood op, maar niet op een manier die geruststelde. Afgezien van een laat portret van Picasso waren groene en gele tinten helemaal afwezig.

Dit waren schilderijen van vreemde landschappen, onbegrijpelijke structuren en verwarde dromen. Er waren een paar menselijke figuren te zien, maar die waren op geabstraheerde wijze weergegeven als vormen, ontdaan van contact met de natuurlijke wereld. De sculpturen waren eveneens tegenstrijdig. Een voorbeeld was Man Rays *Cadeau*, een sculptuur van een strijkijzer met spijkertjes die aan de onderkant uitsteken om elke stof die je wilt gladstrijken aan flarden te scheuren. Om dit allemaal tegen te komen in een geestestoestand die was afgestemd op de visie van Gauguin was

geen aanrader. Er was geen mededogen in die zaal. We waren het abstracte domein van theorie en concept binnengegaan. De plotse overgang van werk dat tot het hart sprak naar werk dat zich alleen tot het hoofd richtte, was een traumatische ervaring.

Gauguin ging door met werken tot aan zijn dood in 1903. Dus we hadden misschien mogen verwachten dat de overgang naar de zaal met werk uit het begin van de twintigste eeuw soepeler zou verlopen. Weliswaar was zijn werk niet echt typerend voor zijn tijd en werd het pas na zijn dood in brede kring gewaardeerd, maar door de schokkende overgang worstelen we nog steeds met een zeer basale vraag: wat is er aan het begin van de twintigste eeuw toch gebeurd met de menselijke psyche? De Tate Modern is een passende locatie om dergelijke vragen te stellen, omdat deze galerie een soort heiligdom van de twintigste eeuw vormt. De betekenis van het woord 'modern' in de kunstwereld betekent dat het voor altijd met die periode verbonden zal zijn. In dat licht is de populariteit van de galerie symptomatisch voor zowel onze fascinatie met die jaren als ons verlangen iets van die jaren te begrijpen.

Er was een kleine tussenzaal die de twee tentoonstellingen scheidde. Deze werd gedomineerd door een schets van een negentiende-eeuwse industriestad door de Italiaans-Griekse kunstenaar Jannis Kounellis, rechtstreeks in houtskool op de wand getekend. De schets was sober en er kwamen geen mensfiguren in voor. Erboven hingen een dode torenkraai en een bonte kraai, die met pijlen aan de muur waren geprikt. Ik weet niet zeker wat de kunstenaar hiermee wilde zeggen, maar voor mij diende het zaaltje als een waarschuwing voor de zaal die ik nu ging betreden. Het was vriendelijker geweest als de Tate deze zaal had gebruikt als een soort decompressiekamer, iets wat het equivalent van caissonziekte in de beeldende kunst kon voorkomen.

De dode vogels, liet de begeleidende tekst weten, 'worden gezien als een symbool voor de doodsnood van de vrije verbeelding'. Maar gezien in de context van de positie tussen Gauguin en de twintigste eeuw leek een andere interpretatie meer op haar plaats. Wat het ook was wat er boven die negentiende-eeuwse industrie-

stad was gestorven, het was niet de vrije verbeelding. Integendeel, dat monster stond op het punt vanuit de diepte naar boven te komen.

Niet zo lang geleden was ik kerstinkopen aan het doen en liep ik mijn boekwinkel in de buurt binnen voor een boek van Lucy Worsley, de favoriete geschiedschrijver van mijn tienerdochter. Als je in de gelukkige omstandigheid verkeert een tienerdochter te hebben die een favoriete geschiedschrijver heeft, is er niet veel overredingskracht nodig om deze belangstelling aan te moedigen.

De geschiedenisboeken stonden in de verste hoek op de derde verdieping, het hoogste punt van het gebouw, alsof geschiedenis het verhaal was van krankzinnige voorouders die we op zolder moesten verbergen als personages in *Jane Eyre*. Het boek dat ik zocht was niet op voorraad, en dus haalde ik mijn telefoon tevoorschijn om het online te bestellen. Ik sloot een openstaande krantenapp, drukte op een verkeerd icoontje en startte per ongeluk de video van een toespraak die president Obama een paar uur eerder had gehouden. Het was december 2014 en hij sprak over de vraag of de hack van Sony Entertainment, waarvoor hij Noord-Korea verantwoordelijk hield, moest worden beschouwd als een oorlogsdaad.

Zo nu en dan doet zich een moment voor waarop je beseft hoe vreemd het leven in de eenentwintigste eeuw kan zijn. Hier stond ik in het Engelse Brighton met in mijn hand een dunne schijf van glas en metaal die in Zuid-Korea was gemaakt en waarop Amerikaanse software draaide, en die me kon laten zien hoe de president van Amerika dreigende taal uitsloeg tegen de opperste leider van Noord-Korea. Welk element zou me aan het eind van de vorige eeuw het meest ongeloofwaardig hebben geleken: dat dit apparaat bestond en me in staat stelde de president van de Verenigde Staten te zien terwijl ik kerstinkopen deed? Dat de definitie van oorlog zo sterk was veranderd dat deze nu ook gold als je de directie van Sony in verlegenheid bracht? Of dat de andere mensen in de winkel geen enkele moeite hadden met mijn miraculeuze toevallige uitzending?

Ik stond op dat moment bij de kast met boeken over de geschiedenis van de twintigste eeuw. Er stonden enkele geweldige boeken op de planken; grote, dikke verslagen van de eeuw waarover we het meest weten. Die boeken fungeren als een soort wegenkaart die de reis aangeeft waarmee we terecht zijn gekomen in de wereld waarin we nu leven. Ze vertellen een duidelijk omlijnd verhaal over de grote verschuivingen in de geopolitieke macht: de Eerste Wereldoorlog, de economische crisis van de jaren dertig, de Tweede Wereldoorlog, de Amerikaanse suprematie en de val van de Berlijnse Muur. Maar op de een of andere manier brengt dat verhaal ons niet dichterbij de wereld waarin we nu leven, ronddolend in een netwerk van onafgebroken surveillance, een spijzieke concurrentiestrijd en tsunami's van triviale zaken en buitengewone kansen.

Stel u de twintigste eeuw voor als een landschap dat zich voor u uitstrekt. Stel u voor dat de gebeurtenissen in de geschiedenis bergen, dalen, rivieren en bossen zijn. Ons probleem is niet dat deze periode voor ons verborgen is, maar dat we er te veel over weten. We weten allemaal dat dit landschap de bergen bevat van Pearl Harbor, de Titanic en de apartheid in Zuid-Afrika. We weten dat in het midden het vernietigende geweld van het fascisme en de onzekerheid van de Koude Oorlog liggen. We weten dat de mensen in dit gebied wreed, wanhopig of overmand door angst konden zijn, en we weten waarom. Dit terrein is grondig in kaart gebracht, gecatalogiseerd en vastgelegd. Dat kan een overweldigende uitwerking hebben.

Elk geschiedenisboek dat voor me staat, volgt een ander pad door dat gebied, maar die paden lopen niet zo sterk uiteen als je misschien zou denken. Veel van deze boeken zijn geschreven door politici of politiek journalisten, en hebben een duidelijk politieke invalshoek. Ze hangen de visie aan dat de politici bepalend waren voor deze moeilijke jaren, en volgen daarom een pad dat dit verhaal vertelt. Andere boeken volgen een pad door de kunst of de technologie van deze periode. Zij zijn misschien van meer nut, maar maken soms een abstracte indruk en lijken ver van het leven van de mensen te staan. En ook al zijn deze paden verschillend, ze komen wel allemaal weer uit op de gebaande snelwegen.

Het is ontmoedigend om een ander pad door dit gebied te zoeken. Een reis door de twintigste eeuw lijkt wel een heroïsche zoektocht. De drieste avonturiers die deze reis ondernemen, hebben eerst te kampen met drie reuzen, die worden aangeduid met alleen hun achternaam, Einstein, Freud en Joyce. Ze moeten zich een weg banen door het woud van kwantumonzekerheid en langs het kasteel van conceptuele kunst. Ze omzeilen de gorgonen Jean-Paul Sartre en Ayn Rand, die hen met hun blik kunnen doen verstenen – emotioneel zo niet fysiek – en ze moeten de raadsels oplossen van de sfinxen Carl Jung en Timothy Leary. En dan wordt het pas echt lastig. De laatste uitdaging is om op een of andere manier voorbij het moeras van het postmodernisme te komen. Dat is eerlijk gezegd geen aantrekkelijke reis.

Slechts weinig avonturiers die zich aan de twintigste eeuw wagen, halen het door het postmodernisme heen naar de andere kant. Meestal erkennen ze hun nederlaag en keren terug naar het basiskamp. Dat is de wereld zoals men die aan het eind van de negentiende eeuw zag, net over de grens, veilig in bevriend gebied. We voelen ons op ons gemak bij de grote ontdekkingen die zich tot dan toe voordeden. Vernieuwingen als elektriciteit en democratie zijn goed te begrijpen, en we maken ze ons zonder veel omhaal eigen. Maar is dit echt de beste plek voor ons? De eenentwintigste eeuw zal weinig begrijpelijk zijn als we die bezien door negentiende-eeuwse ogen.

Het gebied van de twintigste eeuw omvat duistere stukken van dichte, diepe bossen. De gebaande wegen lopen meestal om deze stukken heen, terwijl men er hooguit even in kijkt, maar dan snel verdergaat uit angst om verstrikt te raken. Dit zijn gebieden als relativiteit, kubisme, de Somme, kwantummechanica, het id, existentialisme, Stalin, psychedelica, chaoswiskunde en klimaatverandering. Ze hebben de reputatie dat ze eerst moeilijk lijken en daarna, als je er meer in verdiept, alleen maar meer vragen oproepen. Toen ze voor het eerst van zich deden spreken, waren ze zo radicaal dat je er alleen iets van kon begrijpen als je bereid was je kijk op de wereld grondig overhoop te gooien. Vroeger deden ze angstaanjagend aan, maar nu niet meer. We zijn nu burgers van de

eenentwintigste eeuw. We zijn voorbij gisteren. We staan op het punt morgen tegemoet te treden. We kunnen een donker bos van de twintigste eeuw zonder veel moeite aan.

Dit is daarom ons plan: we gaan een reis door de twintigste eeuw maken waarbij we de grote snelwegen verlaten en koers zetten naar de donkere bossen. We zijn ons ervan bewust dat een eeuw een willekeurige periode in de tijd is. Historici spreken wel van de lange negentiende eeuw (1789-1914) of de korte twintigste eeuw (1914-1991), omdat deze perioden een duidelijk begin en eind hebben. Maar voor ons doel voldoet 'de twintigste eeuw' omdat we een reis gaan maken van het moment dat dingen onbegrijpelijk werden tot waar we nu zijn.

Als we hierdoorheen willen komen, zullen we selectief moeten zijn. Er zijn miljoenen onderwerpen die opname in een verslag van deze periode waard zijn, maar we zullen niet ver komen als we uit nostalgische overwegingen al onze favorieten aflopen. Er bestaat een schat aan fascinerende literatuur en discussie bij alles wat we aantreffen, maar die moeten we onverbiddeijk links laten liggen om niet helemaal vast te lopen. We zijn op een missie, niet een rondreis. We gaan niet als historici op pad, maar als nieuwsgierige reizigers, of als avonturiers met een plan, omdat we onze reizen ondernemen met een duidelijk besef van waar onze aandacht naar uitgaat.

Het is ons plan om te kijken naar wat echt nieuw, onverwacht en radicaal was. We houden ons niet bezig met de bijverschijnselen van die ideeën, dus ga er maar van uit dat alles waar we op uit komen aanleiding was tot schandalen, woede en furieuze aanklachten bij de gevestigde orde. Die naschokken zijn een belangrijk onderdeel van de geschiedenis, maar te veel aandacht daarvoor kan een ontluikend patroon aan het oog onttrekken. Onze aandacht gaat uit naar de richting waarin deze nieuwe ideeën wijzen. Ze wijzen in een globaal coherente richting.

Er is voor iedere generatie een moment waarop de herinnering geschiedenis wordt. De twintigste eeuw wijkt verder terug, en kan langzamerhand in perspectief worden geplaatst. De gebeurtenissen van die eeuw roepen inmiddels het gevoel op dat ze in de cate-

gorie geschiedenis thuishoren, en daarom is dit een goed moment om de balans op te maken.

Hier volgt dan ook een alternatieve route door het landschap van de vorige eeuw. Het doel is hetzelfde als dat van alle paden. Het pad brengt je waar je heen gaat.